

Davis, Natalie Zemon. *Society and culture in early modern France*. Eight essays. Stanford California 1975. Stanford University Press. XVIII + 362 p.; f 46,50; ISBN 0-8047-0868-1.

In dit boek bundelde Natalie Davis acht artikelen over Frankrijk in het begin van de Nieuwe Tijd: *Strikes and salvation at Lyon; Poor relief, humanism and heresy; City women and religious change; The reasons of misrule; Women on top; The rites of violence; Printing and the people* en *Proverbial wisdom and popular errors*. Vijf stukken zijn de enigszins bewerkte versies van artikelen die al elders gepubliceerd werden; drie artikelen, de hoofdstukken 5, 7 en 8 van dit boek, verschijnen hier

voor het eerst. Het is ondoenlijk, en het zou onbillijk tegenover de schrijfster zijn, de inhoud van alle acht essays weer te geven. Daarvoor zijn ze te rijk aan ideeën, nieuwe interpretaties, onverwachte verbanden tussen haar vondsten en reeds bekende feiten. Liever ga ik in op enige zaken die me in Davis' werk centraal lijken: de veranderlijkheid van tradities in samenhang met sociale verandering, rolverdelingen in de preïndustriële westerse maatschappij op grond van biologische verschillen (jong-oud, man-vrouw) en omkeringen van die rolverdelingen, de manier waarop Davis haar eigen engagement hanteert, met name als zij schrijft over emancipatieverschijnselen bij groepen vrouwen in het begin van de Nieuwe Tijd en over geweld, en tenslotte haar visie op de culturele gelaagdheid in preïndustrieel West-europa.

The reasons of misrule (p. 97–123) behandelt carnavalsgebruiken in Frankrijk in het begin van de Nieuwe Tijd. Davis is van mening dat men er niet is met het aanwijzen van oorsprongen van dergelijke gebruiken. Om het voortbestaan ervan te verklaren is het nodig de functies van de gebruiken op te sporen. Die functies blijken met de tijd te veranderen.

In de 13e eeuw bestonden er op het Franse platteland genootschappen van ongehuwde jonge mannen. Zij kozen elk jaar een koning of abt. D.m.v. rituelen, komische imitaties van juridische procedures, probeerden ze ervoor te zorgen dat de traditionele normen inzake het huwelijk in acht genomen werden. Hun parodieën waren dus normbevestigend. Bovendien socialiseerden de leden van deze jongerengroepen hiermee zichzelf, want door ouderen normen op te leggen, leerden zij die zelf aan en daarmee het gedrag dat van hen verwacht zou worden als zij eenmaal tot de leeftijdsgroep der volwassenen gingen behoren. Voorzover er in de dorpen tijdens het carnaval sociale kritiek gespuid werd richtte die zich niet tegen de machtigen binnen de lokale gemeenschap, maar tegen onderdrukkers van buitenaf. De carnavalsgebruiken bevorderden dus de eenheid van de dorpsbewoners. Op het platteland handhaafden deze vormen zich in grote lijnen ook na de middel-eeuwen.

In de steden constateert Davis meer verandering, zowel verschuivingen in de samenstelling van de groepen die aan de carnavalsrituelen deelnamen alsook evolutie in de vorm van de gebruiken. Niet een gehele stad, maar een buurt of straat vormde vaak de territoriale basis van een 'abdij'. De leeftijdsgrens naar boven toe vervaagde, omdat volleerde ambachtslieden jarenlang in een afhankelijke positie konden blijven verkeren. Er bestond in de stad ook een tendens zich te verenigen op grond van het beroep; vaak bestonden de abdijen alleen uit jonge ambachtslieden. Ook werden er in de steden tijdens de carnavaleske gerechtszittingen andere zaken behandeld als op het platteland. In de dorpen richtte de ketelmuziek zich dikwijls tegen mensen die een tweede huwelijk sloten, ter bewaking van de huwelijksmarkt. Zo niet in de stad, waar vrouwen genoeg waren. Hier werden vaak vrouwen die hun man domineerden het mikpunt. Sociale kritiek richtte zich – ook hierin verschilde de stad van het dorp – niet alleen tegen machtigen van buiten de lokale gemeenschap, maar ook tegen de oligarchie van de eigen stad. Een verklaring hiervan zou m.i. kunnen zijn dat in de stad de afstand tussen ondergeschikten en meerderen, tussen politiek machtelozen en machthebbers groter was, en er ook, door de grotere aantallen, meer mogelijkheden waren tot aaneensluiting van sociaal gelijken; op het platteland kon men zich acties buiten de bestaande verticale verbanden om moeilijker veroorloven. In de stad kon het carnaval fungeren als een politiek instrument van groepen mensen die wel beroepsbekwaamheid en welstand hadden, ambachtslieden en koop-

lieden, maar die van de politieke macht buitengesloten waren. Wat begon als een feestelijke parodie kon eindigen in een bloedige opstand; met hetzelfde ritueel kon men de bestaande orde dus zowel bevestigen als aantasten. In de steden was er minder analfabetisme dan op het platteland. Geschreven teksten – uitvoerige spotverzen die soms gedrukt werden – speelden in het stedelijke carnaval een belangrijke rol.

Interessant tenslotte is het verschil in houding van de Rooms-katholieke Kerk en het protestantisme tegenover deze carnavalgebruiken. De Rooms-katholieke Kerk dulde ze zolang ze niet tegen de geestelijkheid gebruikt werden. Het protestantisme had eerst aanhang onder de jonge carnavalsgasten, maar waar het de dominante godsdienst werd probeerde het het carnaval uit te bannen; morele kritiek hoorde in de kerkeraad geleverd te worden, niet op straat.

Davis' conclusie: de traditionele jongelingschap gaat in de stad, enige uitzonderingen daargelaten, in de 16e eeuw ten onder en wordt opgevolgd door groeperingen gebaseerd op de buurt, het beroep of de klasse. Deze groeperingen zijn levenskrachtig, krijgen er politieke taken bij en zijn in hun uitingsvormen creatief. Op het platteland bestaat, zoals hierboven gezegd, de traditionele jongelingschap voort in de Nieuwe Tijd. In het carnaval wordt een algemeen menselijke behoefte aan spelen uitgeleefd, de behoefte de gewone wereld en zijn regels op zijn kop te zetten. Dit spel is niet altijd alleen maar een uitlaatklep. Soms wordt de ontregeling ernst.

Dit artikel is in een aantal opzichten karakteristiek voor het werk van Natalie Davis. De documentatie is hecht. De schrijfster is zeer vertrouwd met de bronnen betreffende de stad Lyon in de Nieuwe Tijd. De resultaten van haar eigen intensieve bronnenonderzoek verbindt zij steeds met de uitkomsten van andere lokale en regionale onderzoeken in Frankrijk en daarbuiten; in dit opstel verwerkte ze de internationale volkskundige literatuur over de jongelingschap (de noten 44–47, p. 302–303). Daarbij heeft ze een open oog voor de veranderlijkheid van de volkscultuur en is op haar hoede tegen het klakkeloos terugprojecteren van de resultaten van modern volkskundig onderzoek naar de door haar onderzochte periode; ze gebruikt alleen gegevens uit de tijd zelf (noot 25, p. 300). Davis neemt een stevige aanloop in de middeleeuwen. Ze onderscheidt steeds scherp wat er na de middeleeuwen blijft, verdwijnt, opkomt. Daardoor vervalt ze niet in wat Mandrou n.a.v. zijn *Introduction à la France moderne* verweten is, het toeschrijven van verschijnselen aan de 16e en 17e eeuw, die in feite al in de middeleeuwen voorkwamen. Een nuchtere benadering van de bronnen gaat bij Natalie Davis samen met een veelomvattende en diepgravende vraagstelling. *The reasons of misrule* bevat een interessante polemiek met Philippe Ariès. Wie zich bezighoudt met de geschiedenis van de jongelingschap vindt onvermijdelijk Ariès op zijn pad en moet een positie kiezen t.o.v. diens hypothese dat de puberteit een modern verschijnsel zou zijn en dat daarvoor de scheiding tussen volwassenen en nog-niet-volwassenen nog niet bestaan zou hebben. Davis voert hiertegen aan dat juist het feit dat de jongelingschap een eigen taak had bij het handhaven van de morele orde er op wijst dat er in het preindustriële Westeuropa aan deze levensfase een eigen plaats toegekend werd (p. 107–109). Met instemming citeert ze dan ook de socioloog Eisenstedt, die betoogt dat in primitieve en traditionele maatschappijen jongerengroepen gewoonlijk deel uitmaken van een groter geheel van leeftijdsgroepen, waarin voor alle levensfasen een plaats ingeruimd en een rol vastgelegd is. Davis' uitgangspunt lijkt mij te zijn dat elke maatschappij haar leden rollen toewijst op grond van hun leeftijd. De individuen pakken die groepsrollen op, en kunnen ze ook een andere in-

houd geven; de tradities, die de inhouden van de rollen bepalen, zijn aan verandering onderhevig. Maar elke maatschappij heeft leden van verschillende leeftijd en moet met dat gegeven iets doen, al verschillen de 'oplossingen' per cultuur en per periode. Davis bewaart dus afstand ten opzichte van die stroming in de Franse sociale wetenschappen en filosofie, die alles wat er in en tussen mensen plaatsvindt uitsluitend op rekening van de cultuur en veranderingen daarin wil schrijven.

In het vijfde essay van haar boek, *Women on top* (p. 124–151), behandelt Davis mannen- en vrouwenrollen en vooral omkeringen daarvan. Bij de manlijke schrijvers uit het begin van de Nieuwe Tijd golden vrouwen als ongeremd en wanorde veroorzakend. Zij moesten dus gedisciplineerd worden. T.a.v. het lagere volk bestond een soortgelijk stereotiep: het zou een gevaarlijke neiging tot losbandige opstandigheid hebben, met dit verschil dat deze neiging bij het volk uit zijn armoede voort zou komen, dus uit de omstandigheden, en bij vrouwen uit hun fysiologische geaardheid; met name het feit dat zij een baarmoeder hebben zou hen vatbaar maken voor 'hysterie'. Zo kon de vrouw als potentieel wanordelijk wezen door mannen gebruikt worden als symbool voor alle onderworpenen, de dienaren tegenover hun meesters, de onderdanen tegenover de soeverein. Mannen vermomden zich tijdens het carnaval als vrouwen en hadden dan een vrijbrief om iedereen de waarheid te zeggen. Dit tijdelijk ontregelde gedrag bleef binnen de traditie. Maar diezelfde vermomming kon ook gebruikt worden als aanzet tot een volksopstand. Davis haalt voorbeelden aan uit Ierland in de 18e eeuw, waar als vrouwen verklede mannen volksgerichten hielden ter verdediging van de armen. De vermomming beschermde, maakte onherkenbaar en symboliseerde een omkering van de feitelijke machtsverhoudingen. Wanneer mannen deden of ze feeën waren, sloot hun vermomming bovendien aan bij bestaand volksgeloof. De door Davis beschreven opstandigen maken gebruik van traditionele vormen, maar geven daaraan een andere functie. Voor deze vormen van travestie geldt hetzelfde als voor de hierboven genoemde carnavalsgebruiken: eenzelfde ritueel kan zowel als uitlaatklep fungeren en dus het systeem bevestigen als ook het systeem ontregelen. Dat is m.i. niet zo verbazingwekkend. Wat men de stabiliteit van een sociaal systeem pleegt te noemen is immers in feite vaak een wankel en tijdelijk evenwicht, dat al door een geringe verandering in een deelmechanisme verstoord kan worden. De vraag blijft echter waarom dergelijke veranderingen in de functie van tradities nu eens wel en dan weer niet optreden.

Sympathiek en interessant vind ik de manier waarop Davis omgaat met haar betrokkenheid bij bepaalde groepen en zaken. Met name wat ze schrijft over vrouwen kan men emancipatorische geschiedschrijving noemen, geschiedschrijving die als doel heeft een tot nu toe onderbelichte groep uit de schaduw te voorschijn te doen komen. Maar haar engagement leidt niet tot wishful thinking; hoewel zij een streven naar emancipatie ziet bij groepen vrouwen in het begin van de Nieuwe Tijd maakt ze zich geen illusies over de uiteindelijke resultaten daarvan. Zo beschrijft ze in *City women and religious change* (p. 65–95) hoe vrouwen zich eerst aangetrokken voelden tot het opkomende protestantisme omdat dit hun meer intellectuele ontplooiingsmogelijkheden bood dan het katholicisme, maar hoe zij daarna t.o.v. de hiërarchie van de protestantse kerken weer buitenspel kwamen te staan en door het terugdringen van Mariacultus en heiligenverering van vrouwelijke identificatiemogelijkheden beroofd werden.

Ook *The rites of violence* (p. 152–187) is een stuk geëngageerde geschiedschrijving. Davis betoogt daarin dat het geweld waarmee katholieken en protestanten elkaar in het 16e-eeuwse Frankrijk bejegenden rituele trekken vertoont. Vaak

richtte het geweld zich tegen voorwerpen die voor de tegenpartij een religieuze lading hadden – beeldenstorm door protestanten, het vernietigen van Bijbels door katholieken – met het doel door een dramatische test de valsheid van het andere geloof aan te tonen. Volksmassa's kwamen in beweging om de gemeenschap te reinigen van wat als religieus onrein en dus bedreigend ervaren werd. Zij zagen geweld als een legitiem middel tegen verontreiniging en vonden daarbij steun in de heersende opvattingen van die tijd. Zij namen de rol van straffende magistraat op zich omdat zij meenden dat het gezag faalde. De slachtpartij tijdens de Bartholomeusnacht van 1572 past volgens Davis geheel in dit complex van tradities; de aanleiding ertoe was volgens haar ritueel van aard: de vraag of het huwelijk tussen Hendrik van Navarre en Margaretha van Valois op katholieke dan wel protestantse wijze ingezegend zou worden. Zij trekt daaruit een algemene conclusie: als men een maatschappij met minder geweld wil is het zaak de aandacht minder te richten op individuen die van de regels afwijken en meer op de regels, tradities, waarden die het gebruik van geweld legitimeren. Dat is een mening die m.i. minstens het overwegen waard is. Een andere zaak is of hiermee het laatste woord over de Bartholomeusnacht gesproken is. Al werd moord uit een religieus motief door tradities gesanctioneerd en was een omstrede ceremonie de aanleiding, het verloop van de nachtelijke slachtpartij kan men onmogelijk ritueel noemen. Wellicht is er na deze studie van Davis een nieuwe afweging mogelijk en nodig tussen de door haar benadrukte *longue durée* – de door tradities gevoede houdingen tegenover geweld – en op kortere termijn werkende factoren zoals de machtsstrijd binnen de kleine groep rondom de koning en de persoonlijke verbittering van met name Hendrik de Guise. En misschien heeft haar betrokkenheid Davis hier toch wel parten gespeeld. Het is nu eenmaal prettiger om in de domheid van mensen te geloven dan in hun slechtheid.

Tenslotte iets over Davis' beeld van de culturele gelaagdheid in preïndustrieel Westeuropa. In de inleiding van haar bundel zegt ze dat ze een multidimensionaal beeld wil geven met als coördinaten de verdeling van de macht, van eigendom en andere variabelen zoals *sexe* en leeftijd. Deze hiërarchieën kunnen niet zonder meer tot elkaar herleid worden, al zijn ze wel op allerlei manieren met elkaar verweven. Davis onderzocht vooral de boeren en de lagere standen in de steden. Daarbij probeerde ze het idee dat er zoiets als een hiërarchie van culturen bestaan zou hebben te relativiseren. In een elders gepubliceerde lezing, *Some tasks and themes in the study of popular religion*, (in: *The pursuit of holiness in late medieval and renaissance religion*. Ed. C. Trinkaus with H.A. Oberman. Leiden 1974. p. 318–326) zegt zij dat 20-eeuwse godsdiensthistorici die het 'volk' als minder christelijk, magisch en concreet denkend plaatsen tegenover een kerkelijke bovenlaag die religieus en ethisch zou denken, in feite de visie van de hogere geestelijkheid uit de door hun bestudeerde periode reproduceren en het zich daarmee wellicht onmogelijk maken inzicht te krijgen in het functioneren van vormen van volksreligie. Maar wie zich bezighoudt met de geschiedenis van boeren en de lagere standen in de steden is, wil hij iets te weten komen over deze groepen die grotendeels analfabeet waren, aangezien op wat hun geletterde tijdgenoten over hen schreven, en zal rekening moeten houden met het feit dat dezen wat zij registreerden invoegden in hun wereldbeeld. Davis geeft daarvan een voorbeeld in *Proverbial wisdom and popular errors* (p. 227–267). Voor de intellectuelen die in de 16e eeuw en daarna spreekwoorden verzamelden was het spreekwoord een literaire vorm die zij waardeerden om zijn bondigheid. Voor hen was het ook een bron van weten, maar dan een naast andere.

In de mondelinge volkscultuur hadden spreekwoorden een heel andere functie; daar werden ze gebruikt om iemand te lijmen of te beledigen, om een bevel hoffelijk in te kleden, een situatie te karakteriseren enz. Voor analfabeten zijn spreekwoorden middelen om sociale ervaring over te dragen.

Davis beoefent wat men traditioneel onder cultuurgeschiedenis verstaat vooral om er achter te komen met welke oordelen en vooroordelen intellectuelen naar de massa's keken. In één moeite door toont ze aan hoe vaak de oordelen van moderne onderzoekers passen in eeuwenoude intellectuele tradities, b.v. Max Webers mening dat vrouwen zich vooral uit emotionele motieven tot het protestantisme bekeerd zouden hebben en het idee van anderen dat massa's chaotisch en irrationeel zouden zijn. Met enig leedvermaak confronteert zij haar vakgenoten met deze gemeenplaatsen en levert zo een vermakelijke en belangwekkende bijdrage tot de wetenschapsgeschiedenis. — R.E. Künzel.